

АНОТАЦІЯ

Колісник М.І. Дивергентне мислення у системі формування професійно важливих якостей майбутніх психологів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. – Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2025.

У роботі представлено аналіз науково-теоретичних концепцій і підходів до вивчення проблеми дивергентного мислення у системі професійно важливих якостей майбутнього психолога. Визначено наукову новизну та теоретичну значущість наукової праці, які полягають у тому, що:

вперше:

- операціоналізовано низку властивостей дивергентного мислення та показано його структуру у майбутніх психологів;

- визначено динаміку розвитку дивергентного мислення здобувачів-психологів із різною академічною успішністю у процесі навчання у вищій школі;

розширено уявлення про:

- дивергентне мислення як предиктор позитивної та активної професійної ідентичності та академічної успішності майбутніх психологів;

- можливості психологічного супроводу творчої навчально-професійної діяльності із урахуванням методів сприяння дивергентному мисленню;

- професіогенез психолога через виявлення динаміки розвитку властивостей дивергентного мислення;

- професійну ідентичність психолога, сформованість якої залежить від рівня розвитку дивергентного мислення;

дістала подальшого розвитку:

- система знань про психологічні засоби розвитку творчого професійного мислення та професійно важливих якостей майбутнього психолога.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані практичними психологами ЗВО, керівництвом та викладачами ЗВО для створення умов ефективного розвитку творчого мислення майбутніх психологів з урахуванням виявлених закономірностей структури, динаміки та детермінації дивергентного мислення у процесі навчально-професійної діяльності.

У результаті теоретичного аналізу було показано, що дивергентне мислення визначається як особливий різновид мислення, спрямованого на швидке генерування великої кількості інноваційних підходів та оригінальних варіантів розв'язання проблеми і такого що характеризується властивостями швидкості, альтернативності, гнучкості, оригінальності, точності, іррелевантності, фантастичності, інтуїтивності, релятивності, цілісності, рефлексивності, інноваційності, критичності, інверсивності, дискретності, активності та образності, а також толерантності до невизначеності і допитливості суб'єкта такого мислення. Здатність до дивергентного мислення визначається як професійно важлива якість майбутнього психолога, яка уможливорює оволодіння ним творчим рівнем професійного мислення та сприяє формуванню у нього професійної ідентичності.

У дисертації визначено структуру властивостей дивергентного мислення, у якій найміцніші зв'язки встановлено між дискретністю та семантичною гнучкістю, між симптомокомплексом образності – фантастичності – іррелевантності – інтуїтивності із точністю та деталізованістю, між релятивністю та альтернативністю, між інноваційністю та оригінальністю, між точністю і деталізованістю і толерантністю до невизначеності, між альтернативністю та семантичною гнучкістю, а також між критичністю та інверсивністю.

Показано, що майбутні психологи представлені здебільшого середнім рівнем дивергентного мислення, що має негативну динаміку протягом навчання у ЗВО, і поступаються у рівні його властивостей працюючим досвідченим психологам. Академічна успішність здобувачів-психологів позитивно позначається на рівні розвитку властивостей дивергентного мислення. Більш успішні студенти, особливо на початку та по середині навчання, мають значно вищі показники здатності продукування фантастичних неприв'язаних до конкретного образного стимулу інтуїтивних ідей. Показники інверсивності, системності та критичності спадають протягом навчання у виші у майбутніх психологів із низькою навчальною успішністю, а образної гнучкості – із високою.

Експериментально виявлено, що у майбутніх психологів професійно важливі якості та здатності позитивно пов'язані із дивергентністю мислення. Соціальна креативність позитивно корелює з усіма властивостями дивергентного мислення, особливо із альтернативністю, а соціальний інтелект має міцні зв'язки параметрів здатності передбачати наслідки поведінки та розуміти системи поведінки у динаміці із релятивністю, інноваційністю та дискретністю. Комунікативна креативність має міцні кореляції із швидкістю, альтернативністю, семантичною гнучкістю, дискретністю, особливо за параметром комунікативної легкості. Емоційний інтелект також позитивно пов'язаний із дивергентністю мислення, що визначається зв'язками між релятивністю, дискретністю та інноваційністю із емпатією та емоційною обізнаністю. Соціальний інтелект та соціальна креативність, емоційний інтелект та комунікативна креативність успішних у навчанні майбутніх психологів незалежно від курсу є вищими за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі із низьким рівнем дивергентного мислення характеризуються найнижчими показниками професійно важливих якостей.

Емпірично визначено узгодженість між сформованістю професійної ідентичності майбутнього психолога та рівнем розвитку його дивергентного

мислення. Позитивна та активна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є вищою за умови високого рівня дивергентного мислення, натомість неуспішні здобувачі характеризуються найнижчими показниками позитивної професійної ідентичності за умови низького рівня дивергентного мислення. Вищий рівень дивергентного мислення позитивно позначається на рівні позитивної та активної професійної ідентичності незалежно від курсу навчання, а негативна та пасивна професійна ідентичність успішних у навчанні майбутніх психологів є нижчою за умови високого рівня дивергентного мислення.

У роботі доведено, що властивості дивергентного мислення виступають предикторами професійної ідентичності та успішності у навчанні здобувачів-психологів. Найбільш впливовою детермінантою позитивної та активної професійної ідентичності майбутніх психологів виявилась оригінальність, а толерантність до невизначеності та інноваційність стоять на заваді розвитку негативної та пасивної професійної ідентичності психолога. Предикторами академічної успішності здобувачів-психологів виявились образна адаптивна гнучкість, інноваційність, дискретність, швидкість, релятивність, системність і критичність.

Представлена у дослідженні програма розвитку властивостей дивергентного мислення майбутніх психологів була організована у вигляді тренінгу, кожне заняття якого було присвячено розвитку окремої властивості дивергентного мислення методами сприяння творчого мислення, де основним контентом виступили практичні завдання професійної діяльності психолога. Упроваджений тренінг спричинив зростання усіх властивостей дивергентного мислення здобувачів-психологів, серед яких найбільшими зрушеннями відзначились показники альтернативності, симптомокомплексу «образність-фантастичність-іррелевантність», семантичної гнучкості, толерантності до невизначеності.

Ключові слова: особистість, дивергентне мислення, професійне мислення, творче мислення, креативність, майбутні психологи, емоційний

інтелект, соціальний інтелект, соціальна креативність, комунікативна креативність, професійно важливі якості, професійна успішність, професійна компетентність.

ANNOTATION

Kolisnyk M.I. Divergent thinking in the system of forming professionally important qualities of future psychologists. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 053 Psychology. – West Ukrainian National University. Ternopil, 2025.

The work presents an analysis of scientific and theoretical concepts and approaches to studying the problem of divergent thinking in the system of professionally important qualities of a future psychologist.

The scientific novelty and theoretical significance of the scientific work are determined, which consist in the fact that:

for the first time:

- a number of properties of divergent thinking are operationalized and its structure is shown in future psychologists;

- the dynamics of the development of divergent thinking in psychology students with different academic success in the process of studying in higher education are determined;

the idea of:

- divergent thinking as a predictor of positive and active professional identity and academic success of future psychologists;

- possibilities of psychological support of creative educational and professional activity taking into account methods of promoting divergent thinking;

- the professionogenesis of a psychologist through the identification of the dynamics of the development of the properties of divergent thinking;

- the professional identity of a psychologist, the formation of which depends on the level of development of divergent thinking;

has been expanded received further development:

- a system of knowledge about psychological means of developing creative professional thinking and professionally important qualities of a future psychologist.

The practical significance of the results obtained is that the results obtained can be used by practical psychologists of higher education institutions, management and teachers of higher education institutions to create conditions for the effective development of creative thinking of future psychologists, taking into account the revealed regularities of the structure, dynamics and determination of divergent thinking in the process of educational and professional activity.

As a result of theoretical analysis, it was shown that divergent thinking is defined as a special type of thinking aimed at the rapid generation of a large number of innovative approaches and original solutions to the problem and characterized by the properties of speed, alternativeness, flexibility, originality, accuracy, irrelevance, fantasy, intuitiveness, relativity, integrity, reflexivity, innovation, criticality, inversivity, discreteness, activity and imagery, as well as tolerance for uncertainty and curiosity of the subject of such thinking. The ability to divergent thinking is defined as a professionally important quality of a future psychologist, which enables him to master the creative level of professional thinking and contributes to the formation of his professional identity.

The dissertation defines the structure of the properties of divergent thinking, in which the strongest connections are established between discreteness and semantic flexibility, between the symptom complex of imagery - fantasy - irrelevance - intuitiveness with accuracy and detail, between relativity and alternativeness, between innovation and originality, between accuracy and detail and tolerance for uncertainty, between alternativeness and semantic flexibility, as well as between criticality and inversivity.

It is shown that future psychologists are mostly represented by an average level of divergent thinking, which has negative dynamics during their studies in higher education, and are inferior in the level of its properties to working

experienced psychologists. The academic success of aspiring psychologists has a positive effect on the level of development of the properties of divergent thinking. More successful students, especially at the beginning and in the middle of their studies, have significantly higher indicators of the ability to produce fantastic intuitive ideas that are not tied to a specific figurative stimulus. Indicators of inversion, systematicity and criticality decrease during their studies in higher education in future psychologists with low academic success, and of imaginative flexibility - with high ones.

It was experimentally found that professionally important qualities and abilities in future psychologists are positively related to the divergent nature of thinking. Social creativity is positively correlated with all properties of divergent thinking, especially with alternativeness, and social intelligence has strong connections between the parameters of the ability to predict the consequences of behavior and understand behavioral systems in dynamics with relativity, innovation, and discreteness. Communicative creativity has strong correlations with speed, alternativeness, semantic flexibility, discreteness, especially with the parameter of communicative ease. Emotional intelligence is also positively related to the divergence of thinking, which is determined by the connections between relativity, discreteness, and innovation with empathy and emotional awareness. Social intelligence and social creativity, emotional intelligence, and communicative creativity of successful future psychologists, regardless of the course, are higher under the condition of a high level of divergent thinking, while unsuccessful applicants with a low level of divergent thinking are characterized by the lowest indicators of professionally important qualities.

The consistency between the formation of the professional identity of a future psychologist and the level of development of his divergent thinking has been empirically determined. The positive and active professional identity of successful future psychologists is higher under the condition of a high level of divergent thinking, while unsuccessful applicants are characterized by the lowest indicators

of positive professional identity under the condition of a low level of divergent thinking.

A higher level of divergent thinking has a positive effect on the level of positive and active professional identity regardless of the course of study, and the negative and passive professional identity of successful future psychologists is lower under the condition of a high level of divergent thinking. The work proves that the properties of divergent thinking are predictors of professional identity and success in the study of psychologist applicants.

The most influential determinant of the positive and active professional identity of future psychologists was originality, while tolerance to uncertainty and innovation hinder the development of the negative and passive professional identity of a psychologist. Predictors of the academic success of psychology students were imaginative adaptive flexibility, innovation, discreteness, speed, relativity, systematicity and criticality. The program for the development of divergent thinking properties of future psychologists presented in the study was organized in the form of training, each lesson of which was devoted to the development of a separate property of divergent thinking using methods of promoting creative thinking, where the main content was practical tasks of the professional activity of a psychologist. The implemented training caused an increase in all properties of divergent thinking of psychology students, among which the indicators of alternativeness, the symptom complex "imaginativeness - fantasticness - irrelevance", semantic flexibility, tolerance to uncertainty were the greatest changes.

Keywords: personality, divergent thinking, professional thinking, creative thinking, creativity, future psychologists, emotional intelligence, social intelligence, social creativity, communicative creativity, professionally important qualities, professional success, professional competence.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Антошків А., Колісник М. Комунікативна креативність особистості: психологічний зміст та детермінанти розвитку. *Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2021. Вип. 65. С. 8-24. (0,6 д.а. / 0,3 д. а. авторський внесок: визначено, що структурними компонентами комунікативної креативності є: швидкість у продукуванні комунікативного реагування (спонтанна вербальна кмітливість, гнучкість у зміні тактик комунікативного реагування та оригінальність у створенні та розв'язанні нестандартних комунікативних ситуацій. DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.65.01>.

2. Шафранський В., Колісник М. Тренінг розвитку невербальної креативності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2022. № 66. С. 376-388. (0,5 д.а. / 0,25 д. а. авторський внесок: здійснено методологічне обґрунтування авторського тренінгу розвитку невербальної креативності для майбутніх фахівців). DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2022.66.26>.

3. Колісник М., Шишов В. Комунікативна креативність у системі професійно важливих якостей особистості соціономіста. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. Харків: ХНПУ. 2023. № 67. С. 63-73. (0,5 д.а. / 0,25 д. а. авторський внесок: виявлено особливості комунікативної креативності як професійно важливої якості фахівців психологічного профілю). DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2022.67.04>.

4. Богдан Ж., Колісник М. Комунікативні гнучкі навички фахівця соціономічного профілю. *Вісник Харківського національного педагогічного*

університету імені Г. С. Сковороди «Психологія». Харків: ХНПУ. 2024. № 70. С. 66-78. (0,5 д.а. / 0,25 д. а. авторський внесок: виявлено перевагу більшості комунікативних гнучких навичок у майбутніх психологів у порівнянні із майбутніми економістами, менеджерами, журналістами, соціальними працівниками та медичними сестрами). DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2024.70.05>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Колісник М.І. Соціально-психологічні основи спілкування у соціальній роботі. *Інновації в освіті: реалії та перспективи розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 25 листопада 2021 р..* Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 264-267. Режим доступу : <http://dep.wunu.edu.ua/?p=544>.

6. Меднікова Г.І., Колісник М.І. Структура ціннісних орієнтацій студентів із різною вираженістю екзистенціальних життєвих смислів. *Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної сфери сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 02-03 червня 2022 р.* С. 206-208 (0,16 д.а. / 0,08 д. а. авторський внесок: визначено специфіку структури ціннісної сфери особистості студентів із різною вираженістю екзистенціальних життєвих смислів).

Режим доступу : <http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/issue/view/3/5>.

7. Колісник М.І. Особливості навчання студентів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах карантинних обмежень. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 24-25 листопада 2022 року.* С. 199-201. Режим доступу : <https://kpdi.edu.ua/wp-content/uploads/2023/01/Materialy-VI-Mizhnarodnoyi-naukovo-praktychnoyi-konferentsiyi.pdf>.

8. Колісник М.І. Комунікативна креативність особистості. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 19-20 травня 2023 року.* С. 240-242. <https://kpdi.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/Zbirnyk-VII-Mizhnarodnoyi-naukovo-praktychnoyi-konferentsiyi.pdf>.

9. Колісник М.І. Психологічні аспекти інклюзивного навчання. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 21-22 травня 2024 року. С. 264-266. Режим доступу : <https://kpdi.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/Materialy-VIII-Mizhnarodnoyi-naukovo-praktychnoyi-konferentsiyi.pdf>.*